

Կ Ե Ր Պ Ա Ր Ն Ե Ր

ԶՈՒԿԻՆ ՏԵՏԻՆ

Հանրամասնօթ Խոցենց Քէրամին հայրը, Զուկին Տէտէն՝ որ 65—70 տարեկան էր, դեռ երիտասարդի մը կենսունակութեամբ կը շարժէր:

Օր մը՝ Տէտէն Մայր եկեղեցին կ'երթայ, եկեղեցիէն դուրս ելլելուն՝ կը նայի, որ աղայ մը ձուկ կը ծախէ. անոր կ'ըսէ.

— Տղաս, ձուկ պիտի առնեմ բայց քոյս դրամ չկայ:

Տղան որ կ'ուզէր ձուկը ծախել, կ'ըսէ.

— Տէտէ, դուն լաւ տէտէի մը կը նմանիս, ձուկը տամ, վաղը Զատիկի Կիրակի է, կրկին եկեղեցի կու դաս, դրամը հետդ բեր:

Տէտէն շնորհակալ ըլլալով ձուկը կը տանի եւ Խթման օրը կը վայելէ:

Միւս օրը եկեղեցի դալուն՝ ձուկը սուսը աղան դէմը կը ցցուի.

— Տէտէ, ձուկին դրամը տուր, կ'ըսէ:

Տէտէն կը նեղուի, որ դեռ երեսը չխաչակնքած՝ աղան դիմացը կայներ է: Նեղուելով՝

— Զպիտի տամ, կ'ըսէ, ու եկեղեցի կը մտնէ:

Զարածնի աղան ընկերները քովը հաւաքելով կը պատուիրէ որ եկեղեցիին դուռը կայնին, երբ որ եկեղեցին աւարտի եւ ժողովուրդը դուրս ելլէ, տէտէն շիրանցնեն, որ դրամը դանձէ:

Երբ եկեղեցին կ'աւարտի եւ ժողովուրդը դուրս կ'ելլէ, մէկէն աղաքը տէտէին շարս կողմը կը սլաշարեն եւ կը սկսին նեղել՝

— Տէտէ ձուկին դրամը տուր, ըսելով: Տէտէն բարկանալով «չպիտի տամ» կ'ըսէ եւ կը հեռանայ: Այս շարածնի աղաքը սակայն տէտէն ուր որ տեսնեն «տէտէ ձուկին դրամը տուր» ըսելով կը նեղեն ու կը ձանձրացնեն, այնպէ՛ս, որ տէտէն կը սկսի Զղայնոտիլ եւ բացէն կռիւին բռնուիլ սեւէ մէկուն հետ, որ ձուկին դրամը կը յիշեցնէ:

Այս լուրը հայ ու թուրք ամբողջ ժողովուրդին մէջ կը տարածուի: Եւ ո՛վ որ տէտէին հանդիպէր զուարճանալու համար՝

— Տէտէ, ձուկին փարան տուր, կ'ըսէին:

Իսկ թուրքերը՝ Տէտէ, պաղղղըն փարասընք վեր կ'ըսէին:

Բայց տէտէն, մարդ մը որքան հայհոյանք կրնայ ունենալ՝ անկից աւելիովը կը քֆրէր, տարբերութիւն չէր գնիւր թէ լսողները հայ էին թէ թուրք, հերիք է որ «Տէտէ ձուկին դրամը չմոռնաս» կրկնէին:

Կիւրիքը Գայմաղամ մը կար, Պոլսեցի, որ Հասան Պէյլենց տանը մօտերը աղուոր պարտէզով տուն մը կը բնակէր:

Ամառուան տաքին՝ Ռարթօ օր մը, քողաքին երեւելիները, թուրք թէ Հայ, Գայմաղամին այցելութեան կ'երթան եւ պարտէզին մէջտեղը նստած կը դուարճանան: Այդ միջոցին ձուկին տէտէն պարտէզներուն մէջէն կ'անցնի եզեր սրպէսիլի վրնքը շտանեն: Ինչպէ՛ս կ'ըլլայ, թուրք աղաներէն մին կը նշմարէ եւ խնդալու միջոց մը ստեղծելու համար Գայմաղամին կ'ըսէ.

— Պէյ Էֆէնտի, շու ըիթիարը շաղըր տէ՛ «Տէտէ, պալըզըն փարասընը վէր տէ» : ... (Այս ծերուկը կանչէ եւ «Ձուկին դրամը տուր», ըսէ) :

Խեղճ Գայմազամը հեռեւանքին անդիտակ՝ քովի սատիկանը կը դրկէ եւ տէտէն քովը բերել կու տայ : Տէտէն դարուն՝ «Բարի եկար» կ'ըսէ : Իսկ տէտէն գայմազամին դէմ սար բռնած գիտեր թէ ինչ յանցանքի համար կանչուած է : Դողալով-դողդղալով «Սաղ եղիք, Պէյիմ», կ'ըսէ :

Հանդարտութեամբ՝ գայմազամը կ'ըսէ. «Տէտէ, սղայէ մը ձուկ առեր՝ դրամը չես վճարեր» :

Տէտէն մէկէն շուարած՝ դիմացինին ով ըլլալով նկատի շառնելով՝ աստիկ գայրացած՝ ամէնածանր անարգոնքներով եւ շղթուելիք հայհոյանքներով՝ Գայմազամին վրայ կը յարձակի :

Գայմազամը նստած տեղը ստոած կը մնայ : Կը տեսնէ որ ծերունին սղայի մը պէս կու լայ : Գայմազամը, սակայն, դիտակից մարդ՝ կը հասկնայ որ խաղի մը զոհ եղած է : Անմիջապէս տէտէն ներողութիւն կը խնդրէ եւ դրօշմէն մէնքիս մը հանելով անոր կու տայ եւ հանդարտութեամբ ճամբու կը դնէ : Այս տեսակ անակնկալ վրդովմունք մը Գայմազամին կողմէ եւ ազնիւ տարբէ մը գարմանք կը պատճառէ ներկաներուն : Գայմազամը ներկաներուն պատնալով լըջօրէն կ'ըսէ. «Յանցանքը ոչ իմ է ոչ ալ տէտէին, ալ ձերն է, որ դիտնալով մէկտեղ՝ նախ կ'ուզէք այդ խեղճ ծերուկը բարկացնել եւ յետոյ իմ ալ դիտուս խաղ մը խաղալ» :

Այսքանով խնդիրը կը փակէ :

Ձատիկ շարաթ օր մը Տէտէին սղան՝ կիւրինի հանրածանօթ Քէրամը, Խթում ըլլալուն համար ըստ սովորութեան ձուկ կը տանի տունը եւ կնոջը կ'ըսէ որ ձուկը սապկէ, որսէսղի եկեղեցիէն վերադառնալուն՝ ուտեն : Կինը, հետեւանքին իրապէս՝ կ'ըսէ թէ եթէ ձուկը սեղան բերուի՝ հայրիկը թէ՛ կը հայհոյէ եւ թէ կերակուրը չկերած դուրս կ'իլլէ : «Ըրածդ շխտակ չէ» կ'ըսէ ամուսնոյն : Սակայն Քէրամը կը պնդէ եւ կ'ըսէ թէ քիւրսին մէջը պահէ, կերակուրին ստաջին մասը լմնցնելէն վերջ հանէ : Հայրիկս ինծի բան մը չ'ըսեր :

Եկեղեցիէն տուն կու դան եւ քիւրսին վրայ պատրաստուած սեղանին շուրջը կը բոլորուին : Կաթով տասկած բոնճարը, բրինձէ փիլաւը, խաշած հաւկիթը եւ պանիրը ուտել լմնցնելէ ետք, Քէրամ կնոջը կը հարցնէ, թէ ալ ուրիշ բան չկ'այ : Հայրը՝ մեր տէտէն, կ'ըսէ թէ աղայ, ալ ի՞նչ կ'ուզես : Հարսը կ'ըսէ թէ քովերնիգ՝ քիւրսին մէջն է ուզածդ :

Քէրամը անմիջապէս վարդի պէս կարմրած պնակ մը ձուկ կը հանէ քիւրսիէն եւ կը դնէ սեղանին վրայ :

Երբ տէտէն ձուկը կը տեսնէ՝ իսկոյն թապախն առածին պէս Քէրամին գլխուն կը դարնէ եւ սեղանը ձգած հայհոյելով դուրս կ'երթայ եւ մինչեւ իրկուսն տուն չգար : Քէրամը ստիպուած կ'երթայ կը դանէ եւ մեղայ ըսելով կը յաջողի հայրը տուն բերել : Հարսն ալ կեորոջը ձեռքը համբուրելով կը հաշտուին, պայմանաւ, որ անգամ մըն ալ իր տունը ձուկ պիտի չմտնէ :

ՇԵՇՏԷ ՊԱՅԼԱՆ

Կիւրին, Շուղուլի վարի թաղէն, Ալլաւնոց Սէքօ Էմմիին քոյրն էր Շեշտէն : Տարիքը 30—35 կար, ամուսնացած չէր : Մէկ թեւը ձեռքէն քիչ վեր կարուած էր : Գրպանը աւետարան մը կը պահէր եւ հարուստներուն տուները

այցելելով՝ Աւետարանէն դուսեր կու տար ու կը քարոզէր: Այս էր իր զրա-
զումը:

Եղբայրը՝ Սէքօ Էմմին ամուսնացած էր, բայց զաւակ չունէր: Չորախ
Շեշտէն եղբորը հետ կը բնակէր: Օրին մէկը, եղբորը կինը սեւ բակլայ կը
խաշէ, սակայն բակլան որդնտամ է եղեր, եփ ելածին պէս որդերը կը սկսին
դուրս թափել: Եղբորը կինը Շեշտէն վախնալով, չուղեր բակլան թափել, ու
կաթսային շուրին երեսն ելած որդերը քիսով կտրուէ եւ բաւական կը
մաքրէ:

Ճուշի ժամանակ Սէքօ Էմմին կինը սեղանը կը պատրաստէ, բայց հի-
ւանդ եմ ըսելով կ'երթայ անկողին կը մտնէ: Սէքօ Էմմին այն օրը շուկայէն
ուշ տուն վարուեւ, ճաշին ներկայ չդառուիր:

Շեշտէ ապլան մինակը, բակլային քիչ մըն ալ սխտոր խառնած, ախոր-
ժակով մը կուշար ու կուռ կ'սւտէ, բայց դեռ չլրացած, յանկարծ բակլային
մէջը որդերը աչքի կը դարնեն: Սեղանին վրայէն լիկէնը առածին պէս անկու-
ղինին մէջ պառկող եղբորը կնիան քով կը վազէ, եւ՝ «Անիծած շուն, ինձի որդ-
նտամ բակլան կը կերցնես» ըսելով, լեկէնը գլխուն կը նետէ: Եղբորը կինը
զուխը անկողինին մէջ խոթելով մասամբ մը բակլային տեղատարափէն կ'ա-
ղատի: Շեշտէն բարկութեամբ դուրս վազելով, կը պատմէ դրացիներուն հար-
սին ըրածը՝ որդնտամ բակլան կերցնելը, եւ նորէն ներս մտնելով հայհոյանք-
ներով հարսին հետ կռիւի կը բռնուի:

Այդ միջոցին Շեշտէին եղբայրը վրայ կը հասնի եւ իր կինը վրայ-գլխի
բակլայով ծածկուած անկողինին մէջ տեսնելով՝ եւ բարկացած Շեշտէին ալ
կնոջը գլխուն թափած հայհոյանքներէն՝ առանց պատճառն հարցնելու դա-
ւազանը կը քաշէ եւ լաւ մը քոյրը կը ծեծէ, եւ «Հերիք է այս կնիան քաշածը
քու ձեռքէդ, անիկա քու դերիդ չէ, ասկէ վերջ բառ մը անգամ չխօսիս» ըսելով
վերջ կու տայ կռիւին:

Սէքօ Էմմին կինը անկողինէն հանելով՝ վրան զուխը եղած բակլան
կը մաքրէ, ու կ'ըսէ, ասկէ ետք եթէ քոյրս քեզ նեղէ՝ ըսէ իրեն թէ բակլան
կը յիշե՞ս, զբոյլ եղիր, եթէ ոչ եղբորդ լուր կու տամ, տէկէնէկը միտքդ բիր:

Այնուհետեւ երբ Շեշտէն իր հարսին կամ սեւէ մէկուն հետ հայհոյելով
կռիւի բռնուի՝ հարսը անմիջապէս կ'ըսէ. «Շեշտէ ապլա, բակլան միտքդ
բեր»:

Այս բակլային խնդիրը կը սկսի դրացիներուն մէջ ալ խօսքի տարկայ
ըլլալ, եւ բերնէ բերան անցնելով չարաճճի սղտիկներն ալ կը լսեն ու կը
սկսին, — Շեշտէ ապլան որ տեսնեն՝ — Շեշտէ բակլան կը կանչեն: Շեշտէ ապ-
լան սարսափելի կերպով կը ջղախոտի ու կը փախչի, որպէսզի չլսէ, ու եթէ
տղաքը զինքը սաշարեն՝ խեղճ օրիորդը փախչելու միջոց չդտնելով կը սկսի
լալ:

Պատմենք բռնի մը հետաքրքրական դրուադներ Շեշտէ Ապլայի կեան-
քէն:

Օրին մէկը Շեշտէ Ապլան քուրճը ձեռքը շուկային մէջ կը պտըտի, որ
աւճար տանէ, սոպ, սիսեռ եւ այլն, բայց սատկի ալ բակլային չձօտենար:
Աւճար ծախող դիւղացիներէն մէկը կը տեսնէ, թէ այս կինը դարա տենէնե-
րուն (տաճարներուն) նայելով կը պտըտի: Կամաց մը անոր մօտենալով կ'ըսէ.
«Ապլա, բակլայա՞ մը պաղքեօրտուն», (բակլային կը նայե՞ս): Շեշտէ Ապլան
չի գլխմանար ու յանկարծ երկու ձեռքերով բակլաններն առնելով կը սկսի մար-
դուն երկտին նետել անտակի հայհոյանքներով:

Ազմուկը մեծնալուն՝ ամէն կողմէ հոն կը փութան եւ կը տեսնեն, որ Ենչտէն խեղճ զիւզացիին մօրուքէն է բռնեք, իսկ մարդը՝ Ենչտէին թեւերէն: Ենչտէն թոյն կը թափէ բերնէն օրէնք, հաւտաք մէկ ընելով: Վերջապէս սուտիկան մը հասնելով իրարմէ կը դատէ դանոնք: Սակայն զիւզացին կը պոռայ. «Մօրուքիս հայհոյեց, չեմ ընդունիր»: Ոստիկանն ու քանի մը թուրքեր կը համոզեն զիւզացին, թէ անիկա քու մօրուքիդ հետ դորձ չունի, անոր ցաւը բակլան է, որ յիշեր ես: Հոս ամէն մարդ, հայ թէ թուրք կը ճանչնան այդ կիներ, պէտք չէ որ վրադ ստնես, ըսելով խնդիրը կը փակեն:

Ուրիշ օր մը, թուրք մը զամբիւղները Ալըշարի խաղողով լեցուցած, իշուն վրայ բռնալով թաղերուն մէջ ծախելու կ'երթայ: Ենչտէ սալլային տունին չհասած, չարաճճի տղաքը խաղող ծախողին կը մօտենան եւ կ'ըսեն, թէ «երբ այն տուներուն մօտենաս, իւզիւմ ալլըն (խաղող առէք) մի կանչեր, որովհետեւ թուրքերէն չեն դիտեր, եւ իւզիւմին խաղող ըլլալը չեն հասկնար», այլ կը թելադրեն որ բակլայ ալլըն կանչէ:

Խեղճ մարդը համոզուած՝ այդ տուներուն մօտենալուն պէս կը սկսի — բակլա ալլըն — կանչել: Յանկարծ կը տեսնէ, որ կին մը արագ-արագ իր կողմը կու գայ: Յաճախորդ մը կարծեւով էջը կը կեցնէ:

Ենչտէին հասնիլն ու մարդուն զլխուն քար ու հող տեղալը մէկ կ'ըլլայ: Գիւզացին կը շուարի, կը տեսնէ որ դիմացինը կին մըն է չհամարձակիր ձեռք մերցնել: Կը խնդրէ, կ'ազաչէ, օգուտ չ'ընէր: Այս անգամ Ենչտէն քարերը թողելով կողովին մէջի խաղողի ողկոյզներն առած կը սկսի մարդուն զլխուն լիջեցնել: Քանի մը հողի հեռուէն պատահածը տեսնելով վրայ կը հասնին, կռիւը կը զարեցնեն եւ մարդուն կը պատմեն բուն դէպքը: Մարդը կ'անդրադասնայ որ տղոց խարուեր է. կ'ուզէ զանոնք բռնել, բայց չարաճճիները արդէն անհետացած էին:

ՏՈՒԱՆ ԱՆՆԱ ԱՊԱՆ

Վարի Ծուղուլը, թաքէլեանց ստան մօտը, Տոլան Աննա Ապլան կտր: Տարիքը 45—50, ամուրի էր եւ առանձին կը բնակէր: Աննա Ապլան առաւօտուն ելլելուն՝ իր ունեցած երկու այծերն ու մէկ ոչխարը կը յանձնէր չոպանին (հօտաղին), նախաճաշը կ'ընէր, ապա դուռը դոցելով բանալին պտիին մէջ կը խրէր ու կ'իջնար թաղին մէջ, եւ մէկ տունէն միւսը երթալով օրը կ'անցընէր: Իրիկուան դէմ չոպանին պալիք ժամանակը տուն կը դառնար: Աննա Ապլային դորձը այսպէս պտըտիլ էր:

Օրին մէկը, իրենց դրացի թուրք մը դործի մը համար Աննան տեսնելու պէտքը կ'ունենայ: Կու գայ եւ զայն տունը չդաներ: Այսպէս քանի մը անգամ երթալ պալէն ետք ստիպուած դրացիներուն կը հարցնէ: Անոնք ալ կը պատասխանեն, թէ Աննան միշտ կը պտըտի եւ չենք գիտեր ո՞ւր է: Թուրքը բարկութեամբ կ'ըսէ. «Իրիկուներ տուն դառնալուն բէք այդ տալանին (թօսիա-ուշըջիկին), որ օր մըն ալ տունը նստի, որպէսզի զինքը փնտաղները գտնեն: Տոլանմիջ ըլլալէն ի՞նչ կ'ելլէ»:

Իրիկուներ երբ Աննա Ապլան տուն կը վերադառնայ, թուրքին զինք փնտաղը կը պատմեն եւ կ'ըսեն թէ Հասան աղան բարկացաւ եւ անունդ Տոլան

զրաւ : Աննա Ապլան կը նեղուի զինքը տուան կոչելուն համար եւ հետեւեալ օրը տունը կը մնայ : Հասան աղան կրկին կու դայ եւ կը տեսնէ որ տունն է, կ'ըսէ անոր՝

— Ո՞ւր ես, Տուան Աննա Ապլա :

Աննա Ապլան կը նեղուի եւ կ'ըսէ .

— «Տօլանը սէն սին, Հասան աղա» (Թափառաշրջիկը դուն ես) : Երբ այսպէս բարկացած կը պատասխանէ, Հասան աղան այս անգամ աւելի շեշտելով բառերը կը կրկնէ . «Տալան սրն, տուան սրն», ասկէ վերջ քեզի տուան Աննա պիտի կանչէմ» : Եւ դալուն պատճառն ըսելէ ետք կը մեկնի :

Այս նոր անունը Աննա Ապլային ծանր կու դայ եւ կ'երթայ դրացիներուն կը պատմէ : Դրացիները խնդալով կ'ըսեն .— «Լաւ անուն ես ունեցեր, քեզի ազէկ կը յարմարի» :

Այս խնդիրը տարածուելով կը հասնի շարահճի տղոց տկանջը, որոնք երբ Աննա Ապլան տեսնեն իր նոր անունովը կը սկսին կանչել : Ան կը նեղուի, կը ջլայնոտի ու տղոցը ձեռքէն կ'աշխատի ազատիլ : Նեղուիլն ու փախչիլը բոլոր զինքը ճանչցողներուն սուիթ կու տայ, որ Տուան Աննա ըսելը շարունակուի :

Երբ կը տեսնէ որ բլալիք չկայ, ինք ալ կը սկսի պատասխանել անոնց .

— «Ես տուան չեմ, հայրդ տուան է, մայրդ տուան է, քոյրդ, եղբայրդ, դուք բոլորդ տուան էք : Ես շատ լաւ կնիկ եմ : Օրին մէկը մաստափայէն ընկայ բուն մը շեղայ, դրացիխ հարսին ճակտին ոսկին դտայ իրեն տուի, միւս դրացիխ պղտիկ աղան մեռաւ՝ ես լողցուցի : Օրը երկու անգամ ժամ կ'երթամ, շունեցողներուն կաթ, մածուն կու տամ» :

Իր տունը կաթովիներու զպրոցին մօտ էր : Կէսօրուայ դադարին տղաքը պարտէզ կ'ելլեն եւ խեղճ Աննա Ապլան իր պարտէզին մէջ կը տեսնեն : Տղոցմէ ոմանք քովը կ'երթան սալոր ուղեւրու : Ան ալ դանոնք սիրաշահելու համար սալոր կու տայ, որ իրեն տուան չկանչեն : Այս անգամ ալ ուրիշ տղաք՝ առիթէն օգտուելով՝ դէպի սալորին կողմը կը վազեն : Աննա Ապլան տեսնելով որ ամէնուն բաւելու չափ սալոր չունի, կը սպառնայ վարժապետին լուր տալ : Տղաքն ալ միաձայնութեամբ կը պատասխանեն թէ մենք ալ քեզի տուան կը կանչենք : Եւ բոլորը մէկ դայն շրջապատելով կը սկսին «Տուան, տուան» կրկնել : Աննա Ապլան իր ամբողջ շարագրանքը հաւաքելով կը վերսկսի . «Պայրկ տուան, մէրիդ տուան, դուք ալալիդ (բոլորդ) տուան» : Բայց տղաքը այնքան կը նեղեն զինքը, որ ջլայնութենէն պարտէզին մէջէն անցնող ջուրին մէջ կը նետուի : Իսկ տղաքը դասի գանդը լսած բլլալով՝ ամէնքը մէկ կը փութան ներս :

Աննա Ապլան թրջուած հագուստները փոխելուն պէս դպրոցին մօտը դանուոց պատկաններու եկեղեցին կը փութայ եւ եղելութիւնը վարդապետին կը պատմէ : Վարդապետը խեղճ կնկան վրայ դիտելով՝ դայն հետը առած դըպրոց կ'երթայ, եղելութիւնը վարժապետին կը պատմէ եւ կը խնդրէ, որ տղաքը Աննա Ապլան չնեղեն : Խնդիրը հոն է սակայն, որ վարդապետը չէր գիտեր պատճառը, եւ նաեւ նշանակութիւնը տալան բառին : Վարդապետը Աննա Ապլային կը հարցնէ թէ, ո՞ր տղաքն են եւ ի՞նչ ըրին : Աննա Ապլան չկրնար եւ շուզիւր ըսել թէ տուան կանչեցին եւ շուտով կը մնայ : Մտաբուած պատճառը տղոց կը հարցնէ : Տղաքը թոյլտուութիւն կը խնդրեն որ պատմեն : Վարժապետն ու վարդապետը կ'արտօնեն :

Տղան մէկը պատմելու կը սկսի, եւ հազիւ տղան բառը արտասանած՝ Աննա Ապլան դայրացիտա՝ կը սկսի.

«Մէքիզ տղան, պապիզ տղան, քիրիզ տղան, էխպէրիզ տղան, զուք ամէնքնիւ տղան»:

Դպրոցին մէջ խնդուք մըն է կը վերթի: Վարդապետ ու վարժապետ շուտրած կը մնան, իսկ կինը կը սկսի լալ:

Վարդապետը ուղեւոր Աննա Ապլային սիրտը անել եւ հանդարտեցնել՝ անուշութեամբ մը կ'ըսէ.

«Աննա մայրիկ, տղան ըսելով ինչ կ'ըլլայ»: Աննա Ապլան այս անդամ վարդապետին դառնալով կը սկսի.

«Մէքիզ տղան, պապիզ տղան, քիրիզ տղան, սինսլազ տղան», ու դարձեալ կը սկսի լալ:

Վարդապետը անելի մէջ կը մնայ եւ դատաւունքին կը հարցնէ նշանակութիւնը տղան բառին: Երբ կը բացատրեն թէ «էլլըրտան» (պորտոզ) կը նշանակէ, վարդապետը խնդալով Աննա Ապլային կը դառնայ ու կ'ըսէ.

«Քուրիկ, կ'երեւի շատ կը պտըտիս, ես ալ անունդ տղան կը մկրտեմ»: Եւ դառնալով ուսուցիչին կը պատուիրէ որ աշակերտներուն թոյլ շտայ որ խեղճ կինը նեղեն:

Աննա Ապլան տղան բառին յաճախ կրկնուելը լսելով եւ վարդապետը բերելուն վրայ զղջալով՝ վաղուց գուրս ելած էր:

ԲԱՎԼԻԲԱՆ ԵՒ ԳԱՌՌԵԼԵՆՑ ԶԱԽԸՐ ԷՄՄԻՆ

1877-78ին Ռուս-թրքական պատերազմէն առաջ թուրք կառավարութիւնը իր զինուորներուն համապահտները շինելու համար շայտիք Ռուսիայէն կը գնէր: Պատերազմին սրտանառով այդ սպարանքէն կը զրկուի:

Ամէն նահանգ լուր կը զրկէ թէ ո՞ր կէ կարելի է առատ բուրդ ձեռք ձգել եւ ո՞ր նահանգին մէջ կարելի է շայտիք գործել:

Սերաստիոյ վալին բարբ դայմադամներէն կ'իմանայ որ կիւրինը միայն կրնայ այդ պահանջքին գոհացում տալ: Վալին քաղաքին երեւելիները կանչելով յանձնատուի մը հետ (Չուգասըզեան թէ Շահինեան) կը պայմանաւորուի, որ տեղւոյն զինուորներուն հազուստները կը մատակարարէ եղեր:

Այս վերջինը մասնաւոր մէկը կը ճամբէ կիւրին, որ երթայ եւ գործը զլուր հանէ:

Գետրոս Թորիկեան անունով մէկը եղած է այդ Սերաստացին: Այս մարդը կու գայ կիւրին եւ իրեն վաղօրօք ծանօթ Ինճէկոն Մանուկ աղային տունը կ'երթայ իբր հիւր՝ որուն հետ վաճառականութեան գործով կը զրազի եղեր ժամանակին:

Հոն կը մնայ երեք ամիսի շափ եւ շայտի շինելու գործը կ'ուսումնասիրէ: Բուրդի արժէքը, գայն լուարը, սանտրելը, մանելը, գործելը, ասոնց բոլորին որքան արժէքը գտնելէն ետք, Սերաստիոյ վալին լայր կու տայ, թէ կրնայ շինուիլ եւ գործուիլ որքան սպրանք որ պէտք է:

Այս կարգադրութիւնները բնելլ յետոյ, գործուած սպրանքը շայտիսի վերածելու՝ ինչպէս կ'ըսէին եփելու՝ թաղիքի նմանցնելու խնդիրը կու գայ:

Այս դործը մեծաքանակ արտադրելու համար անհնար էր ձեռքով լմնցնել: Այդ մասին պէտք էր հնարք մը դնել:

Կիւրիների բոլոր արհեստաւորները կը կանչեն եւ երկար խորհրդակցելէ յետոյ, այդ հնարը կը դռնէ Չախճոր Թաղեցի Գարբիւնից Չախըր Էմմին, որ իրը ատաղձագործ համբաւաւոր էր քաղաքին մէջ: Այս մարդը յանձն կ'առնէ ֆալկա մը (դործարան) շինել, որ օրական քանի կանգուն սր ուղեն կրնան արտադրել: Գործարանը շինելու համար Չախըր Էմմին կը պայմանաւորուի հարիւր յիսուն լիրայով, որուն յիսունը կանխիկ կ'առնէ:

Այս գործարանը կը շինուի Ղարա Թէփէ Թաղին մէջ, հոն՝ ուր ջաղացքին ջուրը քարէ կամուրջին մօտ դեպին կը միանայ:

Հսկայ անիւ մըն էր, որ ջուրը ցից պառիվերէն վար դալով անիւը կը դարձնէր. անիւին կից շէնքին մէջ տաք սաղոն ջուրով կը ծեծուէր դործուած ապրանքը եւ կ'ըլլար շայախ: Այսպէսով Կիւրիներիք բոլորը լուացին, սանաբեցին եւ մանեկէ վերջ ներկեցին, եւ Ռուսաստանէն եկած շայախի դոյնով ապրանք պատրաստեցին: Նմոյշը դրիուեցաւ Սերաստիա, ուր թէ վալիէն եւ թէ զինուորներէն վաւերացնելէ ետք, դործելը շարունակեցին: Բայց դործը հաղիւ թէ երեք շաբաթ տեւեց: Ռուս-թրքական պատերազմը վերջ դուաւ եւ այդ պատճառով ամէն ինչ կիսատ իր տեղը մնաց:

Սերաստացի յանձնակատարը իր դրամին հաղիւ կէսը առած էր: Բուրդը հաւաքողներուն վարձքը մնաց անվճար: Լարանը պատրաստողները փարա մը անկամ չստացան: Չախըր Էմմին իր աշխատանքին փոխարէն ոչինչ ստացաւ: Կուռալարութիւնը ասոնց եւ ոչ մէկուն վճարեց. «Տէօվլէք չօգ փարա գայա էք-տի, չօգ պօրնու վար, փարա եօֆ վէսէլամ» (1), ըսելով մերժեց որեւէ հատուցում ընել: Ու այսպէս, այս դործին ձեռնարկողները ձեռքերնին լուարով դուրս ելան:

Այդ գործարանին անիւը մինչեւ վերջ հոն մնաց, իբր նմոյշ հայ հնարագիտութեան:

ՂԱՏԻՐ ԱՂԱՆ

Կիւրիներ Ղատիր աղա անունով թուրք մը կար, որ շատ հարուստ եւ ազդեցիկ էր: Իր նոր տունի շինութեան համար վարպետ հայեր կը վարձէ, քանի որ այդ դործէն հասկցող թուրքեր չկային Կիւրիների մէջ:

Գործաւորները եւ վարպետները կը սպասեն, որ Ղատիր աղան իրենց քովէն հեռանայ որ կտրեման ծխել, խօսակցիլ եւ քիչ մը հանգստանալ: Սակայն թուրք աղան շափազանց խստապահանջ մէկը ըլլալով կ'աշխատի միշտ անոնց քով մնալ: Իսկ հայերը կ'աշխատին անոր ամենէն կարճ բացակայութենէն իսկ օդուտ քաղել:

Երբ հեռուէն տեսնեն Ղատիր աղային դալը, անմիջապէս իրարու կ'ըսեն.

— Տղայ, զաղարդ կապէ, ամպեց» (մի գրուցիր, վտանգաւոր է):

1. Պետաքիւնը շատ դրամ կորսնցուց, շատ պարտք ունի, դրամ չկայ հաւկցա՞ք...

Ղաաիր ազայի ներկայութեան կը սկսին արագօրէն աշխատիլ: Տղոցմէ մէկը կ'ըսէ միւսին.

— Իչկի բաւ կուտանին ձաղը (ուրիշ բուսաւ Մուհամմէտին ձաղը): Միւսը կամայցուկ մը կը վախոսայ.

— Տղայ, զազարիդ կապէ, ձաւարին ոսպը քարոտ է, մաղը ծակ է, յետոյ կապը կը թլլնայ, Ակոր չի տար (մի խօսիր, կը հասկնայ, հայերէն գիտէ, յետոյ կը բարկանայ հաց չի տար):

Այսպէս խօսած ժամանակնին Ղաաիր աղան օր մը վրայ կը հասնի եւ խօսակցութիւնը մօտէն կը լսէ: Գործաւորներէն մին կ'ըսէ. «Ամպեց»: Թուրքը կ'ըսէ. «Տղաք գործեցէք, ես ամպեց-մամպեց պիմեմ, (չեմ դիտեր), այսօր Ծարաթ է, ձեզի հաւթալլըս (չարաթահան) պիտի տամ, լաւ պլզուր փիլաւ, վրան խաշած միս եւ հետն ալ կաթաւ:

Երբ այս խօստուածը կը լսեն զործողները իբրբաւ կ'ըսեն. «Տղաք, Ակորը պոլ կ'ըլլայ, փեռատը քշտեցէք»: Կէսօրին ալ ճաշ չեն ուտեր որ իրիկուան շատ կաթաւ ուտեն: Երեկոյեան սեղանը կու դայ, մարդ գլուխ մէյ մէկ չոր տէլիէր հաց հետն ալ քիչ մը ջուր:

Ղաաիր աղան կ'ըսէ.

— Կերէք, անօթի եղողին համար չոր հացը կաթայէն ալ անուշ է»: Անօթի գործաւորները չոր հացը համով մը կ'ուտեն «Կուտիդ...» ըսելով:

Այս պատմութիւնը Կիւրինի մէջ առակի կարգ անցած էր եւ Ղաաիր ազային «կաթան» բերնէ բերան կը յիշուէր միշտ:

ԿԵՐՄԻՐ ԷՄՄԻՆ

Վար Շուգուլի թաղը Պըլըտենք կային, զոր դրացիները Կարմիր Գըլ-խենք կը կոչէին, եւ տանը տարեց մարդուն Կերմիր էմմի կ'ըսէին:

Անդամ մը Կերմիր էմմին տոհմաւորով Ղաղու Կիտէնցոց մէջ կ'երթայ: Այս քիւրա ցեղի բնակած տեղերուն Տիլիճէնցի անունը կու տային: Կերմիր էմմին տարիի մը մօտ կը մնայ Տիլիճէնցոց մէջ:

Օրին մէկը, յիշեալ դիւզացիներէն մէկը Կիւրին քաղաքը երթալիք կ'ըլլայ: Կերմիր էմմին իր ընտանիքին համակ մը դրելով Տիլիճէնցի քիւրտին կը յանձնէ սրպէսզի կնկան տայ:

Նամակը գրուած կ'ըլլայ հետեւեալ ձեւով.

Ան գիրիս Կերմիրի կնիկ,

Հասնի գիրիս ուլ օրքա, ում ծեռքն անցնի քո կարգա: Ես սաղ սալա-մաթ էտեդ Ղաշու Կիտէնցոց մէջ եմ: Ես էտեդ հետը ուլով սեւ էծ մը առի, դուք էտ տեդ կովը մարթէք ուտէք: Էս կրածնեքս ադէկ հասկցէք:

Էրիկդ՝ ԿԵՐՄԻՐ ԷՄՄԻՆ

Երբ կինը համակը կ'տանէ եւ կը կարգայ՝ կը շուարի կը մնայ, թէ ինքը էծ մը առեր է եւ կ'ըսէ թէ կովը մարթէ: Էրկանը խօսքին հնազանդելու համար ուզէ չուզէ կովը մարթել կու տայ:

Քիչ ժամանակ վերջ Կերմիր էմմին տուն կու դայ եւ կնոջը կը հարցնէ թէ կովը ո՞ւր է: Կինը շուարած կը պատասխանէ թէ գրեթէ իր օր կովը մարթենք՝ մենք ալ մարթեցինք: «Հասկա քուկ էծդ ո՞ւր է» կը հարցնէ կինը:

Կերմիր էմմին ուշաթափ կ'ըլլայ ըսելով. — «Էս գիրիս կարգացողները ալայն ալ սարսախ են եղեր, որ զազտնիքը չեն կրցեր գիտնալ թէ է՞ծ մը առի կը նշանակէ կովին ալ հոգ տարէք: Վայ ձեզի սպուշներ»: Սյս ըսելով չարութիւն ստեղծ չհանած առանց օր մը տունը մնալու դարձեալ Տիւրիճէնցոց գիւղերը կ'երթայ կով մը վասակելու համար:

Կերմիր էմմին նամակին սլարունակութիւնը Կիւրինի մէջ առակի կարդ անցած էր:

ԽԱՇՆ ՈՒ ԱՂԸ

Սերաստիոյ հայ գիւղերէն Թոթուրկայի բնակիչները սովորութիւն ունին եղեր, տարուան մէկ օրը, իւր տեսակ մը տօն՝ խաշ (փաշա) եփել:

Կիրակի օր մը գիւղացիները խաշերնին կը պատրաստեն, կ'երթան եկեղեցի եւ տուն կը դառնան ախորժակով ուտելու համար: Յանկարծ կը սկսին բոլորն ալ մտահոգուիլ: Առջի օր քաղաքէն սխտոր բերելը մոռցիր էին: Իսկ առանց սխտորի խաշ ուտելը քրէական յանցանք կը համարուէր:

Փողով, խորհրդակցութիւն, տունէ տուն սխտոր փնտռել՝ անօգուտ կ'ըլլայ, պճեղ մը իսկ կարելի չ'ըլլար ճարել: Գիւղացիներէն ամենէն խելօքը կ'ըսէ.

«Քանի որ խաշը եփած է, եւ առանց սխտորի խաշ չ'ուտուիր, ոչ կըրնանք թափել, ոչ ալ վաղուան թողուլ, եկէք այսօր խաշը ուտենք եւ վաղը առտուն կանուխ քաղաք իջնենք եւ սխտորն ալ հոն ուտենք»:

Երկուշաբթի առտուն կանուխ այս գիւղացիները քաղաք կ'իջնեն խոմբովին. իւրաքանչիւրը խանութ մը կը փութայ եւ հինգ-սասը փարայի սըխտոր տանելով կը սկսի ախորժակով ուտել:

Նպարտվածառնները գիւղացիներու այս տարօրինակ արարքին վրայ զարմացած կը հարցնեն, թէ ի՞նչ է պատճառը, որ այսօր բոլոր Թոթուրկայիները սխտոր կ'ուտեն: Անոնք կը պատասխանեն:

— Երէկ Կիրակի, մեր խաշի օրն էր, սակայն գիւղը սխտոր չ'ստանալուն՝ երէկ խաշը կերանք, այսօր ալ սխտորը կ'ուտենք:

ՏԵՂԻ ԿԱՐԱՊԵՏԸ

Կիւրինցի Տեղի Կարապետ անունով մարդ մը կայ եղեր, որ Գանիայի Չէլ Օղլու կոչուած պէկի մը քով ծառայ է եղեր: Չէլ Օղլուն այս Տեղի Կարապետը շատ սիրելուն, անոր արտօնութիւն տուած է եղեր ուղածին պէս խօսելու, այն աստիճան, որ մինչեւ իսկ պէյին կրօնքին ալ հայհոյէ՝ չի բարկանար եղեր:

Տեղի Կարապետը չափազանց զուարճախօս եւ կատակարան ըլլալուն՝ պէկը խօսիլ կու տայ եւ կը զուարճանայ եղեր:

Օրին մէկը ձիով ճամբորդած տեղնին, զաշտին մէջ քարի մը ետեւ պէկը մարդու կզկզանք կը տեսնէ: Տեղի Կարապետը կանչելով կ'ըսէ.

— Կարապետ, լաւ մը նայիր սա աղտին, եւ ըսէ թէ թուրքի է թէ հայ կեաւուրի:

Տելի Կարապետ ուշադրութեամբ նայելէ յետոյ կ'ըսէ.

— Պէյս, ասիկա թուրքի է:

— Ինչէն գիտցար որ թուրքի է, կը հարցնէ պէկը:

Տելին կը պատասխանէ.

— Այո, եթէ հայու եղած ըլլար, մինչեւ հիմա թուրքերը ատոր հետքն անգամ թողուցած չէին ըլլար. թուրքի է, որ մնացեր է:

ԼԱՀԱՆԱՅՈՎ ՄԻՍԸ

Կիւրինցիներուն յարգելի կերակուրներէն էր «Լահանայով Միսը» (Լահանայ Սարմասը):

Արթինը լահանայով միսը շատ կը սիրէր եւ հարսնիքի օրը փեսայ Արթինին քիթը կաղամբին հօտը առեր էր: Կերակուրի տեսակներու առատութեան եւ հարսանիքի թոհ ու բոհին մէջ տնեցիները կը մտնան Արթինին ալ լահանայով միս հրամցնել:

Պսակէն յետոյ երբ հարսնեւորները կը ցրուին՝ կնքամայրը կ'ուզէ Արթինը առաջաստի սենեակը առաջնորդել: Բայց Արթին, որ չէր մոռցեր իրեն հանդէպ եղած անուշադրութիւնը, դժգոհ դէմքով մը կ'ըսէ.

— Լահանայով միսը վե՛լ կերոււ նը՝ հարսին հետ էնի թող պառկի:

ՈՍԿԻԱՆԻՆ ԴԵՂԸ

Կիւրինի կլիման այնքան առողջարար էր որ վկայիալ բժիշկ մը չէր կրնար տարիւլ հիւանդներու շղոյութեան պատճառով: Իրենք իրենց բժիշկի հօփեր տուող առանց վկայականի մէկ-երկու հատ այսպիսի «հեքիմ»ներ կային պարզ հիւանդութիւններ դարմանող: Ասոնցմէ ամէնէն շատ ծանօթը Ոսկիանն էր:

Անգամ մը հիւանդի մը կը կանչուի: Երկար քննութենէ վերջ իր ձեռքով պատրաստուած դեղ մը կու տայ: Յաջորդ օրը պարազանները լուր կը բերեն թէ դեղը առնող հիւանդը մեռեր էր:

— Չարմանալի բան, եղբայր, ինչպէս կը մեռնի, կ'ըսէ: Իմ տուած դեղս ո՛չ օդուտ ունէր, ո՛չ ալ վնաս:

ՄԱՐՍԻԼԻԱՑԻՆ

Չալաճ Թորոս աղային տղան (Երկու մարդուն կէս տղան անուանեալ) Մարսիլիա դացող առաջին բախտաւորներէն էր: Վերադարձին, որպէսզի Եւրոպա դացող եւ տարբեր դարդացումի տիրացած ըլլալը ցոյց տայ իր հայրենակիցներուն՝ սկսեր էր դրարար խօսիլ:

Կիրճին շուկային լուսազոյն նպարտամատի խանութը կերկերենց Իշխանինն էր :

Օր մը մեր Մարտիրոսին Իշխանին կը դիմէ եւ քաղաքավարօրէն բարեւ տալէ վերջ կը հարցնէ .

— Ի դին քանի՞ դահեկանի վաճառի զկենդինսն կրետական աճառի : Երեւակայեցէ՞ք խեղճ Իշխանին առած գէժքը :

Մեր Մարտիրոսին տունն ալ դրարար խօսիլ կը սկսի եւ ամէն բառի առջև «զ» գիրը դնելով կը կարծէ դրարար խօսած ըլլալ : «Զայս բեր, զանկա տար, զչորերս տուր» եւ այլն :

Կինը ատեն մը կը համբերէ, սակայն օր մըն ալ համբերութիւնը կը հասնի եւ կ'ըսէ .

— Քա մարդ, ինչ սարսուռ սուրուռ կը խօսիս :

— Զսարսուռն եւ գսուրուռն զո՞ւ բարբառիս, զկին դու, կը պատասխանէ մեր «դրարարագէտը» :

ԳԵՊՔԵՐ ԵՒ ԱԻԱՆԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. — Գարնան Կիրակի եւ տօն օրերը մարդագեանի վրայ սեղան դարդաբերով առատ թուրթի օղիի փարչերը լեցուն, հայերը դուարթ ժամանակ կ'անցնեն Կուզի աղբիւրին եղբւրքը : Հոս թուրք դոյութիւն չունի :

Մեր ծերունիները տարօրինակ պատմութիւն մը ունէին այդ տեղի մասին :

Կուզի աղբիւրէն քիչ վեր՝ լերան կողքին կայ Արջուն մաղարան, քաղաքը, այս վայրի կենդանիին մշտական բնակարանը : Ըստ աւանդութեան՝ թաղին վառնդ մը սպառնալու ատեն՝ աղբիւրին քով կուզ մը դալով ձայն կու տայ եղեր : Արջը կուզին ձայնը լսելով՝ քարայրէն դուրս դալով կը սկսի քառաչիլ եւ սաստիկ աղմուկ բարձրացնել : Արջուն ձայնը լսելնուն պէս թաղեցիները խօսոյն կը գլնուին եւ թշնամիին դիմադրելով ետ կը մղեն դանոնք :

Թաղեցիները զիրենք ազատող այս երկու կենդանիներուն՝ կուզին եւ արջուն համար՝ միշտ ուտելիք տանելով քարայրին առաջ կը դնէին :

Որսորդին մէկը կը յաջողի կուզը սպաննել : Արջը՝ այլեւս կուզի ձայնը չլսելուն՝ ինքն ալ քարայրը թողելով՝ ծովուն ետեւը կը քաշուի : Այս պատճառով թշնամիին դալով՝ անպատրաստի կը գտնէ թաղեցիները եւ թալանի տալով կը հեռանայ :

Թաղեցիները եկեղեցի կ'երթան, մոմ կը վառեն եւ կ'անիծեն որսորդը՝ որ իրենց ծանօթ է եղեր : Որսորդը անդամայոյժ կ'ըլլայ եւ այսպէս կուզը դարնելուն համար կը պատժուի :

2. — Կիրճինի դետը եղերող ձորին հիշխսային կողմը, որ քանի մը հարիւր սաք բարձրութիւն ունի՝ Թեքղետիր անունով կը ճանչցուի :

Մովի ձախ կողմէն մինչեւ Ղեթմերենց եւ Միսիրենց պարտէզները միայն տօնիկ կան : Հոս բարձունքը շունենալով տափակ վայրեր՝ մէկ մղոն երկարութեամբ նեղ ճամբայ մը միայն կայ մինչեւ Թաքելենց թաղը :

Ղեթմերենց պարտէզներէն գէպի վեր Թեքղէ Տիրը տանող ճամբան